

7. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.

УДК 159.992.73

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА СТАВЛЕННЯ ДО МОРАЛЬНИХ НАСТАНОВ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Чернов А.А., здобувач

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
практичний психолог

Полтавський дошкільний навчальний заклад № 63 «Казка»
Полтавської міської ради Полтавської області

У статті розглядається проблема виміру, якісної та кількісної оцінки когнітивного компонента ставлення дитини молодшого шкільного віку до моральних настанов. Аналізується взаємозв'язок між когнітивним, афективним і поведінковими компонентами в структурі ставлення дитини молодшого шкільного віку. Установлюється взаємозв'язок між когнітивним компонентом ставленням та реальною поведінкою дитини у суспільстві.

Ключові слова: *атитюд, ставлення, моральна настанова, емоційний компонент, когнітивний компонент, поведінковий компонент.*

В статье рассматривается проблема измерения, качественной и количественной оценки когнитивного компонента отношения ребенка младшего школьного возраста к моральным нормам. Анализируется взаимосвязь между когнитивным, аффективным и поведенческими компонентами отношений. Сделана попытка установить взаимосвязь между когнитивным компонентом и реальным поведением ребенка в обществе.

Ключевые слова: *аттитюд, отношение, моральная норма, эмоциональный компонент, когнитивный компонент, поведенческий компонент.*

Chernov A.A. EMPIRICAL STUDY OF THE COGNITIVE COMPONENT OF ATTITUDE TO MORAL PRINCIPLES IN THE STRUCTURE OF THE JUNIOR PUPIL PERSONALITY

The article deals with the problem of measuring, qualitative and quantitative evaluation of the cognitive component of the attitude of the student of the junior class to moral principles. The relationship between cognitive, affective and behavioral components in the structure of the attitude of the child of the junior school age is analyzed. The relationship between the cognitive component of the attitude and the real behavior of the child in society is established.

Key words: *attitud, attitude, moral guidance, emotional component, cognitive component, behavioral component.*

Постановка проблеми. Розглядаючи особистість як засіб функціонування людини в суспільстві, учені завжди цікавилися передумовами формування ефективної особистості, або, висловлюючись простіше, успішної людини. Філософськими каменями в психологічній науці були такі: інтелект, досвід раннього дитинства, реалізація потреб. Пошук одного провідного фактора, завдяки якому окремі індивіди досягали визначних результатів, так і не дав вичерпної остаточної відповіді на поставлені вище питання. Але, відмовившись від монофакторних моделей, які пояснюють успіх через високий інтелект або тому, що рівень домагань цього індивіда є високим, психологічна наука перейшла до мультифактор-

них моделей, відмовившись від ідеї, що одна яскраво виражена риса особистості може визначати успіх або фіаско функціонування індивіда в суспільстві. У цій роботі ми пропонуємо розглядати когнітивний компонент ставлення молодшого школяра як один із факторів успішності його взаємодії як з окремими індивідами (однолітками, учителями, батьками), так із соціальними інституціями в цілому (школою, сім'єю, позашкільним гуртком або компанією друзів). Звичайно, що всі вищезгадані суб'єкти взаємодії висувають певні моральні вимоги до дитини молодшого шкільного віку. Для вирішення окресленої вище проблеми нам необхідно визначити функцію когнітивного компонента в структурі особистості та

його роль у регуляції поведінки. Цілком логічно, що такий підхід дасть змогу теоретично пояснити питання встановлення внутрішньої саморегуляції та плану дій індивіда стосовно соціальних об'єктів дійсності. Практично це дозволить удосконалити систему шкільного виховання та набуття дитиною просоціальних норм. До цього процесу входить формування патріотизму, самооцінки, ставлення до оточуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ставлень у вітчизняній психології поставив О. Лазурський. Учений запропонував досліджувати психологічне явище шляхом природного експерименту, а результатом його роботи стали шкільні характеристики, що широко використовуються й донині. У. Томас і Ф. Знанецький ввели в соціальну психологію поняття «атитюд», теоретично описавши та визначивши цей конструкт. В. Мясіщев, будучи послідовником О. Лазурського, теоретично обґрунтував вплив ставлення на організацію психічних процесів людини, визначивши ставлення як свідомий, вибірковий, заснований на досвіді зв'язок індивіда з різними сторонами об'єктивної дійсності, що проявляє себе в діях, реакціях і переживаннях. Л. Терстоун і його співробітники в кінці 20-х – на початку 30-х років внесли уточнення до поняття «атитюд», розробили шкали для його вимірювання, здійснили вимірювання ставлення респондентів до війни, страти, церкви, цензури й інших суспільних інститутів, а також досліджували звичаї, традиції, проблеми расової й національної приналежності. М. Сміт виділив трикомпонентну структуру атитюда, до якої включив когнітивний компонент, емоційний компонент і поведінковий компонент і за такою ж самою структурою запропонував розглядати ставлення. Б. Ломов, Ж. Піаже та Л. Кольберг запропонували теорію виникнення та становлення моральної поведінки людини. А. Бандура, Н. Айзберг, Ф. Раштон критикували позиції Л. Кольберга та Ж. Піаже щодо концентрації на вдосконаленні моральної поведінки лише за рахунок вдосконалення моральних суджень, звернули увагу наукової спільноти на зовнішні детермінанти моральної поведінки, що сприяють удосконаленню механізмів моральної поведінки індивіда в суспільстві. І. Бех, В. Романець запропонували взяти вчинковий підхід для аналізу психологічних явищ. На нашу думку, учинок органічно поєднує як внутрішні передумови до діяльності, так і зовнішній вплив. Запропонований ученими підхід підвищує загальну прогностичність теоретичної моделі, визнає всі три компоненти ставлення й

дозволяє проаналізувати їх реалізацію. На нашу думку, учинок можна взяти за одиницю аналізу моральної діяльності індивіда.

Ми відчуваємо необхідність під час розгляду вище окресленої теми скористатися експериментальним доробком соціальної психології, а саме – відомим експериментом С. Мілграма та Ж. Лап'єра. Оскільки цільова група досліджуваних – це діти молодшого шкільного віку, то нам знадобиться культурно-історична теорія розвитку Л. Виготського, теорія діяльності О. Леонтьєва [16], закономірності становлення розумових операцій, визначені Г. Костюком, О. Запорожцем і Ж. Піаже.

Поєднання праць із вікової, педагогічної та соціальної психології є виправданим, оскільки мораль – це загальна ціннісна основа культури, яка спрямовує активність людини на утвердження самоцінності особистості, рівності людей у їхньому прагненні до гідного щасливого життя. Мораль виконує пізнавальну, оцінну та виховну функцію [23]. Саме регулятивна функція моралі та її здатність спрямовувати активність індивіда й дозволяє нам знайти точки перетину згаданих вище галузей психології.

На сучасному етапі розвитку психологічної думки для розгляду теми ми використали доробок таких учених: Н. Білоусова – розвиток почуття гідності в молодшому шкільному віці [5]; І. Бех – формування особистості в сучасному освітньому середовищі [4]; О. Гудман – детермінанти моральних учинків [7]; О. Матвієнко – основи виховання моралі в молодших школярів [19]; Л. Макарова – взаємозв'язок між типом інтелекту та рівнем успішності молодшого школяра [18]; Ю. Приходько – генези ставлень дитини дошкільного віку [22]; В. Завацький – вплив стратегій соціальної поведінки особистості на її здатність до адаптації [8]; В. Заїка – особливості ставлення соматично хворих дітей і трансформації ставлень у дорослому віці [9; 10]; М. Заміщак – психологічні умови становлення самооцінки молодшого школяра [11]; Н. Яцюк – моральна рефлексія в молодшому шкільному віці [27]. Кожен із вищезгаданих авторів описує ставлення до моральних настанов суворо в рамках своєї галузі та проблематики. Ми спробуємо об'єднати думки різних учених і внести уточнення до вирішення проблеми когнітивного компонента в структурі ставлення молодшого школяра.

Постановка завдання. Виходячи з поставленої проблеми, **метою** нашого **дослідження** є визначення функцій когнітивного компонента ставлення, його якісний і кількісний аналіз, висування гіпотези про його взаємозв'язок і вплив на остаточні резуль-

тати поведінки дитини. Досягнення мети можливе через вирішення таких завдань:

1) проаналізувати та зіставити вітчизняні та зарубіжні думки, теорії, емпіричні дослідження стосовно когнітивного компонента ставлення;

2) виявити й окреслити проблемні питання функціонування когнітивного компонента ставлення в структурі особистості молодшого школяра;

3) емпірично дослідити когнітивний компонент ставлення молодшого школяра, пов'язати власні результати з дослідженнями сучасних учених;

4) зробити релевантні висновки, визначити роль і функції когнітивного компонента ставлення в структурі особистості молодшого школяра;

5) окреслити подальші перспективи теоретичних і емпіричних пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія вивчення ставлення у вітчизняній науці тісно пов'язана зі спробами вивчити й описати сам феномен особистості. Так, О. Лазурський шляхом включеного прихованого спостереження намагався описати особистість та її ставлення, користуючись програмою вивчення ставлень, заздалегідь підготовленою спільно із філософом С. Франклом (1912 р.) [15]. Учений умовно розділив особистість на дві великі сфери: ендопсихіку, яка, за його визначенням, є ядром нервово-психічної організації людини, і екзопсихіку, що являє собою суму ставлень особистості до зовнішніх об'єктів і до середовища загалом. Програма вивчення екзопсихіки включала вивчення таких сторін життя індивіда: ставлення до природи й до тварин; загальне ставлення до людей; статеве кохання; загальне ставлення до соціальних груп; ставлення до сім'ї; ставлення до держави; ставлення до праці; ставлення до матеріального стану та до власності; ставлення до зовнішніх норм життя; ставлення до моралі; ставлення до релігії та світогляду; ставлення до науки та до знання; ставлення до мистецтва; ставлення до самого себе. Програма вивчення ставлень пропонувала всі ставлення узагальнити в окрему психологічну структуру (екзопсихіка) і вивчати їх за допомогою спостереження особистості в природному середовищі. Результати спостереження фіксували в щоденник. Цікаво, що віднести моральну поведінку до функції окремої психічної структури з часом запропонує психоаналіз (Над-Я), але формування цієї структури поставити її в залежність від досвіду раннього дитинства. У О. Лазурського формування екзопсихіки залежить від взаємодії ендопсихіки та зовнішнього середови-

ща. Результатом ведення щоденників було створення характеристик та одна з перших спроб типологізації характерів (1922 р.) [14], де майже в кожній із характеристик указувалося ставлення представника цього типу до моралі. Типи характерів, виведені О. Лазурським, за структурою нагадують типологізацію К. Юнга. Робота О. Лазурського визначила напрямки дослідження вікової та педагогічної психології на багато років уперед, поставила в пряму залежність від типу характеру реакцію індивіда на події життя. Учений запропонував методи дослідження особистості школяра (природний експеримент і включене спостереження).

У. Томас та Ф. Знанецький ввели в науковий обіг поняття «атитюд». Їхня робота «Польський селянин в Європі й Америці» (1918 р.) дала позитивний поштовх розвитку всього гуманітарного знання, яке стосується проблеми взаємодії між людиною та суспільством. Учені окреслили проблематику своєї роботи за такими темами: проблема співвідношення типу соціальної організації й індивідуалізму; проблема індивідуальної та соціальної активності; проблема «аномальності»; проблема професії; проблема взаємодії між статями; проблема соціального щастя; проблема боротьби рас і культур; проблема організації культурного життя. Формально робота вчених має стосунок до соціології, але якщо уважно подивитися на окреслені вище проблеми, стає цілком зрозуміло, що виконана вона в міждисциплінарному русі й дає гарний поштовх для розвитку соціальної психології, намагається розкрити одну з ключових проблем для психології співвідношення суспільного й індивідуального. Метод дослідження, запропонований у книзі «Польський селянин в Європі та Америці» – бібліографічний, а також спостереження за групами осіб. Цікавим у бібліографічному методі є вивчення та систематизація листів польських емігрантів, де поряд з об'єктивною подією життя передається суб'єктивне ставлення людини до нього. Слід звернути увагу, що вченими робиться спроба прослідкувати зміни ставлення індивіда залежно від зміни його соціального оточення. Проблема цінностей розглянута через призму культури та традицій. Безперечним досягненням учених є виведення атитюду як теоретичного конструкту, проведення залежності між об'єктивними суспільними явищами та їх суб'єктивною оцінкою. До сильних сторін роботи можна віднести саме застосування методу бібліографічного аналізу. Дослідники визначили атитюд як стан свідомості індивіда відносно якоїсь соціальної цінності, переживання

суб'єктом цієї цінності. Власне із цієї роботи й виникла проблематика виміру атитюдів у соціології та соціальній психології [6]. У молодшого школяра під час вступу до школи змінюється провідна діяльність, тип спілкування з оточуючими, а зміни в соціальній ситуації розвитку провокують зміни в особистості, тобто є пряма взаємозалежність між соціальними подіями й психічним розвитком. У подальшому соціальна психологія неодноразово буде доводити цей зв'язок. Схоже дослідження про долю українських емігрантів пропонується в книзі «Українська планета Ді-Пі сторінками газет «Українські вісті» [24]

Л. Терстоун у 1927 р. публікує статтю «Атитюди можуть бути виміряні» де він запропонував вимірювати атитюди за допомогою шкал атитюдів. Шкали застосовувалися для виміру позитивного або негативного ставлення людини до якогось соціального об'єкта, явища або соціальної проблеми. До створення шкал атитюдів залучалися експерти, які класифікували твердження, що були отримані під час опитування респондентів. Л. Терстоун, Ю. Чейв, Х. Сміт, Д. Дроба виконали в кінці 20-х – на початку 30-х років за допомогою шкал атитюдів цілі серії досліджень, які стосувалися ставлення до війни; ставлення до смертної кари; церкви; цензури; ставлення людей до проблем традицій і рас. У цей період в американській соціальній психології та соціології починається «бум» дослідження атитюдів. Повертаючись до вищезазначеної теми, ми звернемо увагу на те, що респонденту пропонували оцінити судження та вибрати саме те, що, на його думку, відповідає дійсності. Саме поняття «судження» належить до когнітивного компонента. В запропонованому методі також робиться намагання виміряти ступінь «соціальної напруги» індивіда стосовно явища, що вивчається. Безумовним здобутком ученого є постановка проблеми в емпіричному руслі, математизація методів вимірювання і, як наслідок, їх формалізація й визнання атитюду як частини психічної реальності, а не теоретичного конструкту. Вони дотепер використовуються поряд зі шкалами Гуттмана та Лайкерта [2]

У 1932 р. виходить друком робота Ж. Піаже «Моральні судження дитини». Робота містить узагальнення, отримані завдяки методам спостереження за дитячою грою; клінічній бесіді та вирішенні моральних задач. У своїх дослідженнях учений розповідав дітям короткі оповідання, в яких містилася моральна дилема. Після того, як діти прослухали їх, учений задавав їм

запитання з приводу того, як вирішити цю дилему. Аналізуючи їхні відповіді, Ж. Піаже створив теорію морального розвитку людини. На його думку, більшість дітей молодшого шкільного віку знаходяться на рівні морального реалізму. Під моральним реалізмом ми розуміємо тверде й непорушне розуміння добра й зла, в якому поняття «справедливість» підтверджується авторитетом дорослого. Учений наголошував, що вивчає не моральні почуття й не моральну поведінку, а саме моральні судження дітей. Подібні моральні дилеми були використані Л. Колбергом, саме завдяки аналізу відповідей дітей різного віку вчений створив свою теорію морального розвитку [13; 20].

1934 р. – рік відкриття парадоксу Р. Лап'єра. Суть парадоксу полягає в невідповідності реальної поведінки індивідуума його установкам (судженням). Експеримент складався з двох окремих частин. Перша частина (дослідження реальної поведінки) полягала в тому, що психолог зі своїми друзями, молодого парою китайських емігрантів, що тільки-но побралися, подорожував тихоокеанським узбережжям. За час подорожі вони разом відвідали 67 туристичних мотелів і 184 ресторани. Метою психолога було зафіксувати ставлення обслуговуючого персоналу до людей іншої національності. З усіх перерахованих вище місць прямо відмовився надати послуги лише один заклад. Другим етапом дослідження слугували листи із запитанням, адресовані раніше відвіданим закладам: «Чи будуть вони обслуговувати клієнтів китайської національності?». У 90% випадків ученому відповіли відмовою. На нашу думку, Р. Лап'єр на другому етапі експерименту досліджував лише когнітивний компонент ставлення у відриві від реальної поведінки [12]. Тобто судження про соціальний аспект дійсності може так і залишитися судженням без реальної дії. Подібні думки звучали під час критики експерименту Р. Лап'єра (Д. Кац і Е. Стотланд). Тому ми вважаємо, що дослідження ставлення молодшого школяра до моральних настанов не має вичерпуватися дослідженням суджень молодшого школяра. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо в застосуванні вчинкового підходу В. Романця як методичного принципу аналізу ставлення молодшого школяра до моральних настанов, оскільки моральний учинок поєднує в собі всі три компоненти ставлення.

У 1942 р. Сміт запропонував і описав трикомпонентну структуру соціальної установки [1]. Із такою структурою погодився Б. Ломов під час розгляду ставлення [17]. У структурі вчений виділив когнітивний ком-

понент, афективний компонент і поведінковий компонент. Когнітивний компонент включає в себе знання людини про об'єкт, якого стосується ставлення. У контексті нашої теми це доцільно переформулювати так: чи знає молодший школяр моральні настанови та правила поведінки в суспільстві? Використовуючи принцип учинків, ми розширимо визначення когнітивного компонента. Тож до когнітивного компонента ми включаємо план дій стосовно соціального об'єкта, передбачення наслідків власних дій і оцінку діяльності після реалізації дій [25, с. 56]. Афективний компонент містить емоції, пережиті людиною у зв'язку із цим об'єктом. У рамках афективного компонента людина може переживати сильні почуття морального характеру, афективний компонент може прояснити мотивацію моральної поведінки. Цікавим є погляд В. Ядова, який запропонував упорядкувати ставлення (диспозицію) за ієрархічним принципом і пов'язати ставлення з потребою. Саме поняття потреби стоїть близько до поняття мотивації, а запропонований ученим підхід вдало пояснює, чому одні індивіди діють, а інші проявляють пасивність. Ми пропонуємо розглянути це через призму вікової психології, де першим важливим середовищем для дитини дошкільного віку є сім'я.

Тому логічно припустити, що всі її поведінкові дії будуть направлені на підтримання цінностей цього соціального утворення, навіть коли вони будуть суперечити цінностям дитячого садка й так далі, залежно від вікових особливостей дитини (школа, референтна група). До афективного компонента доцільно додати, що після здійснення вчинку морального змісту індивід під час оцінки результатів власної діяльності відчуває задоволення або незадоволення, що має ефект самопідкріплення й буде впливати на поведінку в подальшому. Поведінковий компонент – власне поведінка індивіда стосовно значущого об'єкта соціальної дійсності.

Отже, когнітивний компонент ставлення молодшого школяра до моральних настанов, на нашу думку, доцільно розглядати за такими напрямками: ідентифікація моральних учинків, репродуктивне моделювання моральних ситуацій, рівень сформованості моральних уявлень і оціночні судження, що виносить школяр стосовно моральних ситуацій. Дослідження проводилося на базі гімназії № 6 м. Полтави серед учнів перших – четвертих класів. Методикою дослідження були обрані моральні дилеми Ж. Піаже, аналіз здійснювався за допомогою бесіди (табл. 1) [21].

Таблиця 1

Дослідження когнітивного компонента ставлення молодшого школяра

Назва субтесту, рівня	Вік школяра 6–7 років		Вік школяра 7–8 років		Вік школяра 8–9 років		Вік школяра 9–10 років	
	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.
Субтест «Ідентифікація моральних учинків»	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.
Моральні дихотомії	39	39	13	18	23	18	22	9
Моральна інтуїція	4	4	3	5	11	10	16	9
Моральна компетентність	0	0	2	0	2	4	8	13
Субтест «Моделювання моральних ситуацій»	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.
Низька здатність до моделювання	10	15	7	12	21	10	2	4
Середня здатність до моделювання	14	18	8	7	8	8	6	3
Висока здатність до моделювання	19	10	3	4	7	14	38	24
Субтест «Сформованість моральних уявлень»	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.
Дихотомічні моральні уявлення	34	35	13	20	26	17	17	10
Розширений рівень сформованості моральних уявлень	5	4	8	7	8	8	6	3
Повна сформованість моральних уявлень	4	4	2	1	6	9	15	18
Субтест «Судження про моральні норми»	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.	Дів.	Хлоп.
Егоїстичне	10	10	5	12	4	9	3	3
Амбівалентне	19	23	7	4	13	11	21	8
Альтруїстичне	14	10	6	7	19	12	22	20
Усього дів/хлоп.	43	43	18	23	36	32	46	31
Усього школярів	86		31		68		77	

Таблиця 2

Критерії оцінювання

Назва субтесту	Завдання субтесту	Розподіл за рівнями	Інтерпретація рівнів	Опис процедури тестування
Субтест «Ідентифікація моральних учинків»	Визначити, наскільки дитина молодшого шкільного віку орієнтується в моральних учинках	Моральні дихотомії	Передбачає, що школяр розподіляє всі вчинки за принципом «гарні й погані».	Розповідь моральної дилеми дитині з подальшою бесідою за схемою
		Моральна інтуїція	Розділяє вчинки не тільки на добрі та погані, визнає неоднозначність ситуації, але не може обґрунтувати власну думку	
		Моральна компетентність	Прекрасно орієнтується в моральних учинках, може обґрунтувати власну думку стосовно них	
Субтест «Моделювання моральних ситуацій»	Визначити вміння діяти під час виникнення неоднозначної моральної ситуації	Низька здатність до моделювання	Дитина не уявляє, що б вона робила в уявній ситуації	Дитині пропонується ситуація уявного морального вибору, її відповіді аналізуються та заносяться в протокол
		Середня здатність до моделювання	Дитина в цілому уявляє власний порядок дій, але не може обґрунтувати, чому вона б учинила саме так	
		Висока здатність до моделювання	Дитина легко орієнтується в запропонованій ситуації морального вчинку, може обґрунтувати власний учинок	
Субтест «Сформованість моральних уявлень»	Ідентифікувати особисті уявлення дитини про моральні вчинки	Дихотомічні моральні уявлення	Дитина мислить категоріями «гарно та погано»	Дитині пропонується навести приклад поганого вчинку, гарного вчинку, вольового вчинку і т. п.
		Розширений рівень моральних уявлень	У дитини є розуміння того, що не все так однозначно, окрім гарних і поганих учинків вона наводить у приклад й інші.	
		Сформованість моральних уявлень	У дитини є розуміння того, що моральні вчинки можуть бути різними	
Субтест «Судження про моральні настанови»	Виявити ставлення дитини до моральних настанов	Егоїстичне	У цілому дитина налаштована діяти з урахуванням вигоди для себе	Дитині пропонується явні моральні ситуації, які можуть бути вирішені або на її користь, або на користь іншої людини, або на користь суспільної інституції (школи, сім'ї)
		Амбівалентне	Трапляються як учинки з позиції егоїзму, так і альтруїзму	
		Альтруїстичне	Дитина в більшості випадків поступається власними інтересами	

Інтерпретація критеріїв оцінювання когнітивного компонента ставлення молодшого школяра.

Інтерпретація отриманих результатів дослідження школярів (6–7 років): вони прекрасно визначають, де поганий, а де хороший вчинок, але в розпізнаванні інших учинків, наприклад, вольового, у більшості випадків виникають проблеми. Під час пояснення своїх відповідей діти апелюють до авторитетного дорослого – мами, тата, вчительки. Уявне моделювання цій групі молодших школярів дається тяжко, оскільки треба прораховувати власні дії та їх наслідки. Це відбувається у зв'язку з тим, що вони тільки недавно приступили до шкільного навчання й ще не дуже впевнено почувають себе в шкільній інституції. У учнів 6–7 років домінують дихотомічні моральні уявлення, бажання кожен учинок інтерпретувати з позиції «гарно» чи «погано». У школярів перших класів домінують амбівалентні судження про моральні норми: у ситуаціях, пов'язаних з іншими людьми, вони схильні вчиняти альтруїстично, у ситуаціях, пов'язаних із соціальними інституціями (школою, гуртком) – відстоюють власні інтереси. Якщо відштовхуватися від функції когнітивного компонента, уміння планувати та передбачати наслідки власної соціальної поведінки, можна стверджувати, що в учня першого класу когнітивний компонент розвинений слабо.

У групи школярів 7–8 років спостерігається більша диференційованість у підході до класифікації моральних учинків і менша залежність їхніх суджень від понять «добре» та «погано». Результати діяльності молодшого школяра в уявній ситуації свідчать про те, що учень 7–8 років проявляє середню здатність до моделювання моральних ситуацій і прорахунку власних дій і їх наслідків. Сформованість моральних уявлень ще залишається в полярному полі «гарно» та «погано», ці категорії служать відправними точками аналізу, хоча порівняно з першим класом усе ж відчувається певний ріст. У судженнях про моральні норми результати розподілені майже порівну (коливання в межах 3-х осіб), у відповідях діти спиралися на свій власний досвід, тому результати й розділилися таким чином.

У віковій підгрупі школярів 8–9 років спостерігається зростання більш диференційованого підходу до аналізу моральних учинків і більша здатність до моделювання моральних ситуацій, виявлено зростання групи осіб, що мають розширені моральні уявлення та явне тяжіння до альтруїстичного підходу щодо моральних учинків.

Вікова підгрупа школярів 9–10 років показала найвищі результати за субтестом «Ідентифікація моральних учинків», що свідчить про найвищу диференційованість їхніх моральних уявлень серед усіх інших підгруп осіб. Також ця підгрупа характеризується високою здатністю до моделювання та передбачення наслідків власних дій. Найвищий показник за субтестом «Сформованість моральних уявлень» дозволяє припустити можливість цього віку правильно оцінювати свої мотиви та вчинки оточуючих. Основою суджень про моральні норми в школярів є альтруїстичні уявлення про поведінку.

Загалом результати тотожні результатам вивчення еволюції моралі за допомогою моральних дилем, лише уточнюють деякі моменти внутрішньої мисленневої діяльності молодшого школяра. Під час побудови процедури дослідження й аналізу результатів ми врахували зауваження Н. Айзберз [13] про те, що в дослідженні Л. Кольберга нівелюється статева ознака; виходячи з таблиці 1, значних коливань між дівчатами та хлопцями не виявлено, а наявний рівень різниці можна пояснити специфікою індивідуального розвитку. Ураховуючи зауваження А. Бандури до роботи Ж. Піаже, що він не враховує соціальних стилів щодо корегування поведінки індивідуума [3], зауважимо, що ми досліджуємо когнітивний компонент ставлення, відштовхуючись від його функції, тобто наскільки гарно дитина уявляє, впізнає, моделює та передбачає наслідки власної моральної діяльності, бо нас цікавила внутрішня переробка дитиною інформації, а не зовнішні чинники та їхній вплив на поведінку, хоча ми визнаємо, що завдяки механізмам наслідування моральна поведінка може бути перейнята, про це переконливо свідчать дослідження Ф. Раштона та вищезгаданого А. Бандури [3].

Н. Білоусова (2012 р.) у дисертаційному дослідженні «Психологічні чинники розвитку почуття власної гідності в молодшому шкільному віці» дійшла висновку (у частині констатувального експерименту), що більшість молодших школярів (8–9 років) оцінюють власну поведінку в термінах «гідна» та «негідна», за результатами вченої таких виявилось 61,94% зі 134 учнів [5], що відповідає результатам, отриманим нами.

В. Гудима (2007 р.) у дисертаційному дослідженні «Психолого-педагогічні детермінанти вчинків учнів молодшого шкільного віку» відштовхувався від знання учнями моральних норм і цінностей [7]. У них він бачив детермінанти моральних учинків. Моральні знання та норми близькі за змістом із темою нашого дослідження когнітивного

компонента, а результати його дослідження демонструють схожу з нашою вікову динаміку формування когнітивного компонента ставлення.

Подібні методи дослідження, які спиралися на самоопис і бесіди морального змісту, використала Н. Яцюк у дисертаційній роботі «Особливості моральної рефлексії в молодшому шкільному віці» [27], авторка розробила власні критерії оцінювання, під час організації нашого дослідження ми частково керувалися ними.

Висновки з проведеного дослідження. Когнітивний компонент ставлення є близьким поняттям до моральних суджень, моральних знань і моральної свідомості. Ми пропонуємо визначити його з функціонального погляду, оскільки це вносить ясність у предмет дослідження. Отже, когнітивний компонент ставлення відповідає за орієнтування в соціальній дійсності, знання та впізнання моральних ситуацій, побудову плану дій стосовно значимих суб'єктів взаємодії, передбачення наслідків власної діяльності. На нашу думку, когнітивний компонент ставлення в структурі особистості виконує орієнтовну та корегуючу роль, виходячи з праці А. Бандури щодо теорії соціального навчання, у деяких моментах він може перебирати на себе мотивуючу роль, якщо уявні наслідки поведінки приваблюють особистість і вона до них прагне. Виходячи з результатів нашого емпіричного дослідження, ми припускаємо, що когнітивний компонент ставлення молодшого школяра тісно пов'язаний із його розумовим розвитком, обґрунтувати це можна, виходячи з вікової динаміки розподілу результатів: чим старша дитина, тим вищі її показники. Тому якісний аналіз когнітивного компонента ставлення молодшого школяра неможливий без урахування його провідної діяльності, соціального оточення, в якому він діє, загальних закономірностей розвитку його когнітивних процесів. Під час кількісного аналізу ми врахували стать школяра, її кількісну представленість у кожній віковій підгрупі. Застосування методів математичної статистики, на нашу думку, доцільно буде здійснити, коли ми проведемо дослідження всіх трьох компонентів ставлення. Останнє, на що хочеться звернути увагу, це те, що сам по собі когнітивний компонент не може визначати поведінку та служити надійним прогностичним критерієм, соціальна психологія (експеримент С. Мілграма, Оксфордський тюремний експеримент) показала, що в контрольованих умовах поведінка індивідуума може бути різко змінена. Напрямки подальших досліджень: емпірично дослідити афективний компонент

ставлення молодшого школяра, емпірично дослідити поведінковий компонент ставлення молодшого школяра, на основі здійснених досліджень установити взаємозв'язок між ними, знайти надійні прогностичні критерії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. Практикум по социальной психологии / под. ред. И. Клециной. СПб.: Питер, 2008. 256 с.
2. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. СПб.: Питер, 2009. С. 422–423.
3. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: «Евразия», 2000. 320 с.
4. Бех І. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
5. Білоусова Н. Психологічні чинники розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2012. 20 с.
6. Воронцов А., Глотов М., Громов И. История социологии. Учебник и практикум для академического бакалаврата. Люберцы: Юрайт, 2016. 366 с.
7. Гудима О. Психолого-педагогічні детермінанти моральних учинків учнів молодшого шкільного віку: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2007. 21 с.
8. Завацький В. Вплив стратегії соціальної поведінки особистості на її здатність до антиципації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 5. Т. 1. Херсон, 2017. С. 143–147.
9. Заїка В. Взаємозв'язок соматичного та психічного у дітей із гастроентерологічною патологією. Практична психологія та соціальна робота. № 4. 2007. С. 67–80.
10. Заїка В. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Луцьк, 2015. 20 с.
11. Заміщак М. Психологічні умови становлення моральної самооцінки у молодших школярів. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2010. № 10. С. 248–258.
12. Копец Л. Классические эксперименты в психологии. К.: 2010. 326 с.
13. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. СПб.: Питер, 2010. 940 с.
14. Лазурский А. Классификация личностей. СПб.: Питер, 1921. 401 с.
15. Лазурский А., Франкл С. Программа исследования личности в ее отношениях к среде. Избранные труды по общей психологии. К учению о психической активности. Программа исследования личности и другие работы. СПб., 2001. 300 с.
16. Леонтьев А. Избранные психологические произведения в 2-х т. М.: Педагогика. 1983. Т. 1. 392 с.
17. Ломов Б. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. 439 с.

18. Макарова Л., Мінчукова А. Особливості взаємозв'язку типу інтелекту з рівнем успішності молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 5. Т. 2. Херсон, 2017. С. 67–75.

19. Матвієнко О. Основи виховання моралі у молодших школярів. К.: Стило, 1999. 232 с.

20. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. М.: Просвещение, 1969. 405 с.

21. Головей Л., Рыбалко Е. Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2002. 694 с.

22. Приходько Ю. Генези провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: дис. д-ра психол. наук: 19.00.07. К., 1997. 407 с.

23. Приходько Ю., Юрченко В. Психологічний словник-довідник. Навч. посіб. К.: Каравела, 2012. С. 191–193.

24. Українська планета Ді-Пі: сторінками газети «Українські вісті» / Упорядник С. Козак. К.: Літ. Україна, 2013. 564 с.

25. Чернов А. Когнітивний компонент ставлення в структурі особистості молодшого школяра. Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 3–4 лютого, 2017. С. 196–199.

26. Чернов А. Моральний вчинок як міра духовного розвитку особистості молодшого школяра. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН Україна. 2013. № 20. С. 728–737.

27. Яцюк Н. Особливості моральної рефлексії в молодшому шкільному віці: автореф. дис. на здобуття ступеня кандидата психологічних наук: спеціальність 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2008. 20 с.

УДК 159. 922

УЯВЛЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Чіп Р.С., аспірант
кафедри практичної психології
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті розкрито поняття гендерної ідентичності як інтегративне особистісне утворення. Висвітлено результати емпіричного дослідження уявлень старших підлітків як мотиваційної основи становлення гендерної ідентичності. Визначено особливості гендерних уявлень хлопців і дівчат старшого підліткового віку у структуруванні образу Я.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерні уявлення, особистість, самосвідомість, образ Я, старший підліток.

В статье рассматривается понятие гендерной идентичности как интегративное личностное образование. Проанализированы результаты эмпирического исследования представлений старших подростков как мотивационной основы становления гендерной идентичности. Определены особенности гендерных представлений мальчиков и девочек старшего подросткового возраста в структурировании образа Я.

Ключевые слова: гендерная идентичность, гендерные представления, личность, самосознание, образ Я, старший подросток.

Chip R.S. THE IMPRESSION OF OLDER TEENS AS MOTIVATIVE BASIS OF THE GENDER IDENTITY DEVELOPMENT

The article deals with the concept of gender identity as an integrative personality formation. We highlighted the results of empirical research of representations of senior teenagers as motivational basis of formation of the gender identity. We determined the features of gender impressions of boys and girls of the senior adolescence in the structuring of self-image.

Key words: gender identity, gender impressions, personality, self-consciousness, an image of me, senior teenager.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми становлення гендерної ідентичності зумовлена важливістю цього процесу для самовизначення зростаючої особистості в просторі традиційних чи

егалітарних цінностей. Зростання інтересу до означеної проблеми супроводжується появою низки наукових досліджень, що зумовило наявність різних підходів до трактування цього феномена, його структури,